

УДК 37.014.5 (477)

В. І. Дудіна

ДІЯЛЬНІСТЬ Г.Ф. ГРИНЬКА НА ПОСАДІ НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ УСРР (1920 - 1922 РОКИ)

У статті досліджується державно-політична діяльність народного комісара освіти УСРР Г.Ф. Гринька на початку 1920-х років. Аналізуються роль і місце Г.Ф. Гринька у процесі формування державного апарату управління освітою та культурою та створення нової української моделі освіти.

Ключові слова: радянська влада, Народний комісаріат освіти УСРР, Народний комісаріат освіти РСФРР, українська концепція і модель освіти, соціальне виховання.

В статье исследуется государственно-политическая деятельность народного комиссара образования УСРР Г.Ф. Гринька в начале 1920-х годов. Анализируется роль и место Г.Ф. Гринька в процессе формирования государственного аппарата управления образованием и культурой и создания новой украинской модели образования.

Ключевые слова: советская власть, Народный комиссариат образования УСРР, Народный комиссариат образования РСФСР, украинская концепция и модель образования, социальное воспитание.

The author reasearches state and political activity of F. Grinko the Folks Education Commissioner of the Ukrainian Soviet Socialist Republic at the beginning of 1920-s. The role of Grinko's position in the process of establishment of state governance in the fields of education and culture is analysed alongside with the development of a new Ukrainian model of education.

Key words: Soviet authorities, Folks Education Commissioner of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, Folks Education Commissioner of the Russian Soviet Socialist Republic, Ukrainian concept and educational model, civic education.

Постановка проблеми. Одним із активних реформаторів старої системи освіти, фундатором радянської системи освіти був Григорій Федорович Гринько, який увійшов у вітчизняну історію як державний і громадський діяч, принциповий керівник Народного комісаріату освіти України. Протягом перебування на посаді народного

комісара освіти Г.Ф. Гринько зробив великий внесок у формування організаційної структури, кадрового складу та основних напрямів діяльності центрального державного апарату управління освітою. З його іменем нерозривно пов'язана нова модель реформування освіти в Україні, яка відрізнялася від системи освіти Радянської Росії. Разом з тим відсутність в українській історичній науці спеціального дослідження про Г.Ф. Гринька актуалізує поглиб-

лене вивчення його діяльності на чолі Наркомосу освіти радянської України.

Аналіз актуальних досліджень. Діяльність Г.Ф. Гринька на посаді народного комісара освіти УСРР протягом тривалого періоду радянської влади не знайшла належного вивчення у науковій літературі. Окремі напрями його роботи на чолі Народного комісаріату освіти побіжно висвітлюються у дослідженнях з історії освіти в радянській Україні таких істориків як І. Д. Золотоверхий [10] та С.К. Гутянський [8]. Першою публікацією, присвяченою загальній характеристиці наркома Г.Ф. Гринька, є стаття П. Польового [15]. Автор зосереджує увагу на деяких маловідомих сторінках біографії Г.Ф. Гринька. Значно більша увага дослідженню життя та діяльності Г. Ф. Гринька приділяється в сучасній українській літературі. Його роль у процесі реформування освіти на початку 1920-х років з'ясовується у працях Г. В. Касьянова [11], В.В. Липинського [12], В. І Марочка [14]. Вагомим внеском у вивчення теми є монографія І. Л. Лікарчука [13], стаття М. Виговського [3], у яких досліджуються основні здобутки і прорахунки Г.Ф. Гринька на посаді наркома освіти в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб спираючись на доробок попередників та опубліковані джерела, проаналізувати основні напрямки діяльності Г.Ф. Гринька на чолі Наркомосу освіти, визначити його роль у створенні радянської системи освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. У середині лютого 1920р., коли більша частина території України була визволена від білогвардійців і з'явилася можливість відновлення постійних, передбачених Конституцією УСРР органів радянської влади, Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) ухвалила постанову про скасування Всеукраїнського ревкому і створила сім наркоматів, у тому числі і Наркомат освіти, комісаром якого було призначено Г. Ф.Гринька.

Обіймаючи відповідальні посади, Г.Ф. Гринько уособлював характерні риси діяча нової влади – яскраво виражене самостійне мислення, високу освіченість, широту культурного світогляду, що як і організаторські здібності, з особливою повнотою розкрилися на посаді наркома освіти України в 1920- 1922 рр., коли він одночасно був головою культосвіти та заступником голови Всеукраїнського комітету сприяння вченим. Під його безпосереднім керівництвом відбувалися становлення і розвиток культури та освіти в Україні, оскільки тоді Наркомос видав не лише закладами освіти, а й театрами, бібліотеками, музеями, архівами, видавничою справою. Г. Гринькові випало після спустошливої

громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції налагоджувати культурно-освітнє будівництво на нових, соціалістичних засадах, створювати систему радянської школи в республіці.[15, с. 335]

На посаду наркома освіти його призначили в 30 - річному віці, відтак стає зрозумілим молодий віковий статус радянської номенклатури початку 1920-х років, зокрема її верхівки. Кадрове просування лідера боротьбистів коридорами влади, тобто призначення Гринька в лютому 1920р. на посаду наркома освіти, означало організаційну руїну партії боротьбистів, а з іншого боку – початок політико – ідеологічної адаптації наркома до вимог радянської системи влади, її принципів, політики. Гринько безпосередньо брав участь у «самоліквідації» УКП(б), яка на час організаційного становлення в кілька разів була більшою за КП(б)У, користувалася підтримкою української інтелігенції та політизованої частини селянства, учителів [4,с.59].

Своїм найважливішим, найнагальнішим завданням Гринько вважав виховання підростаючого покоління, докорінну перебудову шкільної справи. Він постійно роз'їжджав по республіці, зустрічався з прогресивними освітянами, обговорював з ними різні актуальні питання, виявляв щире турботу про шкільне обладнання й підручники, про матеріальне забезпечення школярів і вчителів. У полі зору Григорія Федоровича постійно перебували розроблення основних принципів навчання і виховання, створення ефективної системи народної освіти. Його ідеї втілювалися у таких документах Наркомосу як «Схема освіти УСРР»(1920), «Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей»(1920), «Кодекс законів про народну освіту УСРР»(1922) [15, с. 335].

Свої зусилля і працю співробітників Наркомосу Г.Гринько спрямував на розробку власної «Схеми народної освіти У.С.Р.Р.», що була планом формування освітньої системи держави. 25 березня 1920р.Г.Ф. Гринько доповів цей план на Всеукраїнській нараді завідуючих губернськими відділами освіти (пізніше ця нарада увійшла в історію як I Всеукраїнська нарада з освіти). Учасники наради підтримали пропозиції наркома. Однак, за свідченням сучасника, через те, що на «перший березневий Всеукраїнській нараді з освіти не були представлені всі території України, а представники окремих губерній взагалі були відсутні, з квітня 1920р.почалися на місцях губернські та повітові наради, під час яких обговорювалися прийнята схема освіти та план її реалізації». Після проведення таких нарад у серпні 1920р. Наркомос

скликав II Всеукраїнську нараду з питань освіти. Її учасники підтвердили правильність курсу, визначеного Г.Ф. Гриньком, який у цей час уже повною мірою реалізувався на практиці [12, с.135].

У червні 1920р. третя Всеукраїнська нарада з питань освіти підтримала в основному схему освіти Г. Гринька, дещо послабивши абсолютизм дитбудинку перед виховними завданнями та функціями сім'ї та школи [2, с.1-3].

Якщо концепція профтехосвіти була зумовлена необхідністю підготовки кадрів для відбудови народного господарства, то надмірна абсолютизація ролі дитбудинку у вихованні дітей, навіть до усунення ним загальноосвітньої школи, виявилася занадто революційною. Теза Г. Гринька про те, що сім'я неспроможна позитивно вплинути на формування особистості дитини, мала певне політико-ідеологічне підґрунтя. Соціалістичний ідеал, засвоєний свого часу боротьбистом Г. Гриньком, прагнув самореалізації, хоча, безумовно, він враховував і сотні тисяч безпритульних дітей, для яких заклади соціального виховання виявилися єдиним порятунком [4, с. 60].

Протягом 1920 р. відбувалося становлення системи народної освіти в Україні, тому наркомові доводилося багато працювати над її організаційною структурою та принципами, дбати про забезпечення Наркомосу і місцевих органів. У містах з населенням понад 300 тисяч створювалися самостійні міські та районні відділи освіти подібно до Ленінграда та Москви. Зокрема, 12 квітня 1920р. Гринько інформував Луначарського про те, що ним вжито заходів «для розмежування губернських відділів народної освіти». Листування з офіційною Москвою мало дорадчий характер, оскільки Наркомос УСРР залишався самодіяльною структурою і не брав участі в так званому об'єднувачому процесі радянських республік на шляху творення унітарної держави. «Сепаратизм» і «самодіяльність» наркома освіти України дратували Леніна, Луначарського та великодержавників, які не полишали ідеї про уніфікацію системи освіти [4, с.61].

Запопадливим чиновником постає Г.Ф. Гринько, у «Щоденниках» С. Єфремова. Він називає його «можновладцем серед інших чиновників», яким байдуже до поневірянь «соціально чужих елементів», особливо з числа дореволюційної інтелігенції. Так, безумовно, обіймаючи посаду наркома освіти та згодом фінансів, Гринько був «можновладцем» і напевно зі «свинцевим вухом» до соціальних проблем трудящих, але його позиція була виразною і навіть дуже категоричною стосовно української

системи та економіки України. По – перше будучи наркомом освіти (1920-1922), Гринько фактично очолював організаційну роботу з докорінної трансформації всієї системи освіти, тобто виконував колосальний обсяг роботи, стояв у витоків української радянської системи культурно – освітніх закладів, враховуючи також їхню ідеологізаційну модернізацію, по – друге, обстоював «самостійницькі» тенденції, які суперечили «загальносоюзним» принципам розвитку школи. Зокрема, у вересні 1920р. Наркомос РСФРР, заслухавши доповідь українського наркома освіти, ухвалив резолюцію, яка враховувала культурно – освітню специфіку України: турботу про українську мову і «надію за турботу про російську мову», дбайливе ставлення до культурних цінностей нацменшин (хоча резолюцією і вимагалася уніфікації системи освіти для всієї федерації) [3, с.83].

Нарком Гринько, оцінюючи реформу освіти в Росії, відзначив у 1922р. бездіяльність Наркомосу РСФРР, який «не зробив генерального перегляду всієї принципової постановки питання», наполегливо обстоював власний шлях розвитку вищої та середньої школи в Україні. Відомо, що Г.Ф. Гринько належав до керівного складу УКП(б), відтак обстоював її політичну програму: незалежний статус України, самостійну українську армію; протистояв військово – політичному союзу з радянськими республіками, але не був делегатом IV – тої конференції КП(б)У у березні 1920р., яка ухвалила рішення про «саморозпуск партій боротьбистів». 25 березня 1920р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про розпуск «боротьбистів», а від харківських боротьбистів уповноважили підписати Гринька. Тоді харківська організація нараховувала 750 членів, а найчисленнішою була київська – 1150 осіб, проте їхні представники становили половину керівного складу колегії Наркомосу, його центральних та місцевих органів. Можливо, саме ця обставина та інерція опозиційної партії позначилися на активному реформаторському курсі наркома Гринька [3, с.83].

У травні 1920р. побачила світ брошура Г. Ф. Гринька «Чергові завдання радянського будівництва в галузі освіти». Це було на загальноукраїнській нараді з освіти, де він закликав взяти за основу професійно - технічну освіту. Гринько вважав безплідною і навіть згубною політику перетворення середніх навчальних закладів на загальноосвітній другий ступінь трудової школи. Концептуальні погляди Гринька відносно побудови нової моделі освіти суперечили Програмі партії і прийнятим на її

основі державним документам. Він відкидав загальноосвітню спрямованість освіти відстоював суто професійну. Наголошував на поєднанні загальної і професійної освіти у ранньому віці. Виступав проти суто теоретичної підготовки і абстрактних знань. Наполягав на вузькопрофільній підготовці спеціалістів замість політехнічної. Закликав замінити єдину трудову школу як форму організації навчальної, трудової і виховної роботи дитячим будинкам. Треба віддати належне принципості і наполегливості, з якими він відстоював свої погляди [5,с.3-10;12,с.27].

Керівництво Наркомосу розгорнуло перебудову усієї системи вищої освіти на зразок професійно – технічних навчальних закладів. Одним з ключових завдань цієї перебудови було досягнення синтезу між спеціальною (професійною) освітою і освітою загальною. Найбільш вдалою формою цього поєднання вважались технікуми та інститути.

У 1921р. усі українські університети було ліквідовано. На їх базі створювались не великі спеціалізовані вузи соціально – економічного, педагогічного і медичного спрямування. Ліквідація українських університетів була однією з концептуальних помилок Гринька і його однодумців, що призвело до значного зниження рівня підготовки фахівців з вищою освітою і викликало невдоволення серед професійно – викладацького складу. Вже у двадцять роки українська вузька періодика друкувала матеріали з різним засудженням цієї акції і закликала негайно відродити університетську систему, що було зроблено тільки на початку 30-х років [12,с.31].

Історики Г.В. Касьянов, В.В.Липинський наголошують саме на тому, що непоступливість Гринька «в питаннях національної політики» та розробка «власної української концепції та моделі освіти» стали причиною його звільнення наприкінці 1922р. з посади наркома освіти [11,с.83-84;12,с.35].

Протягом року, ризикуючи посадою та подальшою кар'єрою, він неухильно запроваджував власну модель освіти, брав участь у роботі губернських нарад з питань освіти. Зокрема відвідавши 24 липня 1920р. Донецьку губернію, Гринько видав циркуляр: «Всім завідуючим відділами ознайомитись і подати мені терміново практичні пропозиції про заходи зміцнення Донецького губвідділу засобами і працівниками з кадрового питання ». 5 серпня 1920р. його запросили взяти участь в роботі губернського з'їзду завідувачів відділів народної освіти Миколаївщини. На час роботи з'їзду губчека заарештувало одного з керівників освітніх установ

губернії, тому Гринько запевнив делегатів: «Вважаю за свій обов'язок дізнатися про причини арешту і при помилці домагатися звільнення». Педагогів і управлінців непокоїло злиденне життя освітян, катастрофічне становище школи, відсутність зошитів, підручників. «А я міністр освіти (по старому розумінню),- наголошував Григорій Федорович, даю вам справоздання діяльності і напрямку діяльності. Я знаю і не забуваю про тяжке становище вчителів, знаю що вам тяжко, бо в стані боротьби диктатура б'є і по коню і по оглоблях. Але пригадайте, яку спадщину оставила світській владі денікінщина, яку руїну...Я давно хотів прирівняти вас до першої категорії по харчуванню, але цьому на перешкоді став наступ Врангеля» [4,с.63].

Важливим напрямком діяльності наркома Г.Ф.Гринька була розбудова губернських і повітових відділів народної освіти, яким відводилася велика роль у проведенні освітньої реформи на місцях. В інструкціях, розпорядженнях і положеннях відділам освіти надавалися вказівки щодо організації діяльності навчальних закладів усіх типів, культурно – профосвітніх установ, структурних підрозділів керівних органів освіти та ін. Г. Гринькові доводилося особисто розробляти кошторис для утримання губернських відділів освіти, писати інструкції для місцевої номенклатури з питань фінансування їхньої роботи, а також вишукувати кошти для утримання вищих навчальних закладів. Особлива увага приділялася створенню та функціонуванню головних відділів народної освіти [4, с.60 ; 9,с. 9-15].

У керівництва Наркомосу України були розбіжності з ЦК КП(б) У, який постійно вказував на необхідність зміни підходів у питанні реформування системи освіти. 21 січня 1922р. на засіданні Політбюро ЦК КП (б)У на Гринька було знову учинено тиск з метою заміни концепції та моделі освіти і наближення їх до партії. Невдовзі конфлікт було улагоджено. Але непохитна позиція Гринька стосовно концепції та моделі освіти, невиконання партійної дисципліни, постійний тиск з боку Наркомосу РСФРР врешті – решт призвели до того, що партійне керівництво вирішило усунути його з посади наркома освіти.

На початку жовтня 1922р. Пленум ЦК КП(б)У піддав критиці роботу Наркомосу і наркома освіти і вимагав усунення Гринька від обов'язків наркома «за намагання відокремити процес розвитку освіти в Україні від Росії та інших республік». 24 листопада 1922р. питання «Про роботу Г.Гринька» було розглянуто на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, де була визна-

чена його подальша доля. На посаду наркома освіти Політбюро КП(б)У рекомендовано В.П. Затонського, заслуги якого були широко відомі як першого наркома освіти УСРР [12, с.35-37].

Висновки. Таким чином, Г.Ф. Гринько очолив Народний комісаріат освіти УСРР на початку 1920-х років, коли в Україні певною мірою зберігалися тенденції освітньої, культурної і мовної свободи, започатковані попередніми українськими національними урядами. Діяльність наркома Г.Ф. Гринька відзначалася реформаторським курсом, розробкою та реалізацією власної української концепції та моделі освіти, яка мала розбіжності з програмою КП(б)У та реформою російського Наркомосу. Г.Ф. Гринько зробив значний внесок у формування організаційної структури, кадрового складу та принципів діяльності центрального державного апарату та місцевих органів управління освітою. Основними рисами керівника нової радянської системи освіти були принциповість, наполегливість, відкритість. У той же час слід відзначити значні прорахунки Г.Ф. Гринька у реформуванні шкільної та університетської освіти.

Перспективи подальших досліджень. У даній статті була здійснена спроба проаналізувати лише основні напрями діяльності Г.Ф. Гринька на посаді народного комісара освіти УСРР. Подальшого детального вивчення потребують питання ролі Г.Ф. Гринька у формуванні структури та кадрового складу центрального апарату управління освітою на початку 1920-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти: Число присвячене III Всеукраїнській нараді по освіті (15-30 червня 1921р.) - 1921. - 16 червня. - 15с.
2. Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти: Число присвячене III Всеукраїнській нараді по освіті (15-30 червня 1921р.) - 1921. - 24 червня. - 16с.
3. Виговський М. «Щоденники» академіка Сергія Єфремова: джерело вивчення номенклатури культурно – освітніх установ України 1920-х років / М. Виговський // Пам'ять століть. – 2003. - №6. - С.81-91.
4. Виговський М. Державно-політична діяльність наркома освіти Г.Ф. Гринька / М. Виговський // Пам'ять століть. - 2007. - №4-5. - С.57-69.
5. Гринько Г.Ф. Очередные задачи советского строительства в области просвещения / Г. Ф. Гринько. – Харьков: НКО УССР, 1920. - 126с.
6. Гринько Г.Ф. Социальное воспитание детей / Г. Гринько // Путь просвещения. - 1922. - №1. - С.2-52.
7. Гринько Г.Ф. Очерки советской просветительской политики / Г. Гринько. – Харьков, 1923. - 194с.
8. Гутянський С.К. В.І. Ленін та культурне будівництво на Україні / С.К. Гутянський – К.: Наук. думка, 1965- 199с.
9. Збірник декретів, постанов, наказів і розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР.- Випуск третій. – Харків: Всеукраїнське державне видавництво, 1921- 39с.
10. Золотоверхий І. Д. Становлення української радянської культури (1917-1920рр.) / І.Д. Золотоверхий. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961.- 424 с.
11. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов –К.: Либідь, 1992 - 176 с.
12. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки:[Монографія] / В. В. Липинський – Донецьк: РВА Дон ДТУ, 2000. -247с.
13. Лікарчук І.Л. Міністри освіти України: [В 2-х т.]. – Т1(1917-1943рр.) / І.Л.Лікарчук.- К.: Видавець Ешке О .М., 2002. - 328с.
14. Марочко В. І. Репресовані педагоги України:жертви політичного терору (1929-1941) / Марочко Василь ,Хілліг Гьотц . – К.: Науковий Світ, 2003. -302с.(Ін-т істор. Укр. НАН Укр., Марбурз. ун-т).
15. Польовий Л.П. Нарком Григорій Гринько/ Л.П. Польовий// Про минуле- заради майбутнього / Упорядник Ю. І. Шаповал; Редкол.: І.Ф.Курас та ін. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. - С. 332-341.
16. Українська педагогіка в персоналіях: [у двох книгах] / За редакцією О.В. Сухомилинської.- Книга1: XXст.-. К.: Либідь, 2005. - 548с. (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів).